

SHARQDA IJTIMOIIY NAZORAT TIZIMINING SHAKLLANISHI

Umarov Murodjon Mamatkarim o'g'li

*Namangan davlat pedagogika instituti
Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o'qituvchisi*

Muhammadjonova Durdonaxon Bahodirjon qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti
Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqola Sharq mutafakkirlarining ijtimoiy nazorat haqidagi konsepsiyalarini tarixiy-falsafiy jihatdan tahlil qilib, ularning zamonaviy fuqarolik jamiyati institutlariga qanday qo'llanilishi mumkinligini o'rganadi. Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Al-G'azzoliy, Yusuf Xos Hojib va Alisher Navoiy asarlaridagi axloqiy, huquqiy va madaniy-ma'rifiy nazorat g'oyalari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qadimiy Sharq nazariyalari bugungi jamoatchilik nazorati mexanizmlarini boyitishi, fuqarolik jamiyatining institutlarini mustahkamlashi va davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Maqolada nazariy xulosalar bilan birga mahalliy va milliy tadbirlar orqali axloqiy-ma'naviy jihatlarni saqlash, huquqiy institutlarni faollashtirish va jamoatchilik monitoringi mexanizmlarini kengaytirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ham beriladi.

***Kalit so'zlar:** ijtimoiy nazorat, sharq mutafakkirlari, fuqarolik jamiyati, axloq, huquq.*

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО КОНТРОЛЯ НА ВОСТОКЕ

***Аннотация.** В данной статье анализируются концепции социального контроля мыслителей Востока с историко-философской точки зрения и исследуется их применение к современным институтам гражданского общества. Анализируются идеи морального, правового и культурно-просветительского контроля в трудах Аль-Фараби, Ибн Сины, Аль-Бируни, Аль-Газали, Юсуфа Хос Хаджиба и Алишера Навои. Результаты исследования показывают, что древневосточные теории способны обогатить современные механизмы общественного контроля, укрепить институты гражданского общества и повысить эффективность государственного управления. Наряду с теоретическими выводами в статье даны практические рекомендации по сохранению морально-духовных аспектов посредством мер местного и общенационального масштаба, активизации правовых институтов и расширения механизмов общественного контроля.*

***Ключевые слова:** социальный контроль, мыслители Востока, гражданское общество, этика, право.*

FORMATION OF A SOCIAL CONTROL SYSTEM IN THE EAST

***Abstract.** This article analyzes the concepts of social control of Eastern thinkers from a historical and philosophical perspective and examines how they can be applied to modern civil*

society institutions. The ideas of moral, legal, and cultural-enlightenment control in the works of Al-Farabi, Ibn Sina, Al-Biruni, Al-Ghazali, Yusuf Khos Hajib, and Alisher Navoi are analyzed. The results of the study show that ancient Eastern theories can enrich today's mechanisms of public control, strengthen civil society institutions, and improve the efficiency of public administration. Along with theoretical conclusions, the article also provides practical recommendations for preserving moral and spiritual aspects through local and national measures, activating legal institutions, and expanding public monitoring mechanisms.

Keywords: social control, Eastern thinkers, civil society, ethics, law.

KIRISH

Ijtimoiy nazorat tushunchasi jamiyat barqarorligini ta'minlash, ijtimoiy qadriyatlarni saqlash hamda shaxs va davlat o'rtasida muvozanatni ta'minlashda markaziy ahamiyatga ega. G'arbiy sotsiologik an'analar bu tushunchani institutlar, qoidalar va nazorat mexanizmlari doirasida ko'rib chiqsa, Sharq mutafakkirlari uni ko'proq axloqiy-ma'naviy va madaniy kontekstda talqin qilgan. Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Al-G'azzoliy, Yusuf Xos Hojib va Alisher Navoiy kabi allomalar nazariyasi jamiyatni ichki-ma'naviy tamoyillar orqali tartibga solish imkoniyatlarini ta'kidlaydi. Mazkur maqolaning maqsadi - Sharq olimlarining ijtimoiy nazorat haqidagi g'oyalarini tizimli ravishda o'rganish va ularni zamonaviy fuqarolik jamiyati institutlari bilan bog'lash orqali amaliy-strategik tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

METODOLOGIYA

Tadqiqot tarixiy-falsafiy tahlil, kontent-analiz va qiyosiy metodlarga asoslandi. Manbalar ikki guruhga ajratilib, tarixiy klassik matnlar va ularning ishi (Forobiy, Ibn Sino, Al-G'azzoliy, Yusuf Xos Hojib, Navoiy), zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va amaliy hisobotlar (jumladan, O'zbekiston kontekstidagi maqolalar, ilmiy tadqiqot ishlari hamda dissertatsiyalarga tayangan holda o'rganildi. Manbalarni tanlashda bosma manbalar hamda internet platformalaridan foydalanildi. Tahlil davomida har bir allomaning ijtimoiy nazoratga yondashuvi alohida o'rganilib, ularning g'oyalari zamonaviy nazariyalar bilan taqqoslandi.

NATIJALAR

Tahlil natijalari quyidagi asosiy xulosalarni berdi:

Forobiy va Ibn Sino qarashlarida ichki axloqiy me'yorlar, odob-axloq va tarbiya jamiyatni uzviy tartibga soladi. Ularning nuqtai nazariga ko'ra, jamiyat a'zolarining

ichki nazorati va axloqiy jihatlari orqali tashqi huquqiy choralarga kamroq ehtiyoj tugʻiladi.

Yusuf Xos Hojib va Al-Gʻazzoliy asarlarida hukmdor masʼuliyati va huquqiy tartibning ahamiyati taʼkidlanadi. Bu yondashuvda nazorat davlat institutlari va jamiyat oʻrtasidagi oʻzaro aloqalar orqali amalga oshadi. Shuningdek, ushbu institutlar bir-birini toʻldirib keladi.

Beruniy va Navoiy fikrlarida ilm-maʼrifat, madaniyat va maʼnaviy-axloqiy taʼlim nazoratning asosiy yoʻnalishlari sifatida koʻrsatiladi. Ular jamiyat taraqqiyoti uchun ilm-maʼrifatni nazorat vositasi deb bilgan.

Ushbu komponentlarning integratsiyasi zamonaviy fuqarolik jamiyatida quyidagi amaliy imkoniyatlarni beradi: jamoatchilik monitoringi, maʼrifiy dasturlar orqali ijtimoiy meʼyorlarni mustahkamlash va hukumatning shaffofligini oshirish.

MUHOKAMA

Tahlillar Sharq allomalari qarashlari bilan zamonaviy nazariyalar oʻrtasida muhim kesishmalarni koʻrsatdi. Forobiy va Ibn Sino ichki axloqiy mexanizmlarga urgʻu bersa, zamonaviy tadqiqotlar huquqiy-institutsional mexanizmlarni ham alohida taʼkidlaydi. Oʻzbekiston misolida bir qator olimlar oʻz asarlarida ilmiy tadqiqot ishlari hamda yaratgan qoʻllanma va monografiyalarida jamoatchilik nazoratining amaliy jihatlari tahlil qilgan va ularni Sharq merosiga moslashtirish imkoniyatlarini koʻrsatgan. Shunday qilib, qadimiy gʻoyalar va hozirgi huquqiy mexanizmlarni birlashtirish orqali ijtimoiy nazorat koʻproq barqaror va samarali boʻladi.

Tadqiqot shuni ham koʻrsatadiki, madaniy-maʼrifiy elementlarni (maʼrifiy dasturlar, jamiyat ichida axloqiy normalarni targʻib qilish) huquqiy institutlar bilan hamohang qoʻllash fuqarolik jamiyatida ishonch va hamkorlikni oshiradi. Biroq, amaliyotda bu integratsiyani amalga oshirish uchun institutional reformalar, shuningdek fuqarolik taraqqiyotini ragʻbatlantiruvchi siyosiy dasturlar muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Sharqda ijtimoiy nazorat tizimi axloqiy, huquqiy va madaniy komponentlardan tashkil topgan boʻlib, bu komponentlar zamonaviy fuqarolik jamiyatini

shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Qadimiy allomalarning g'oyalari bugungi kunda ham amaliy ahamiyatga ega: ular fuqarolik institutlarini mustahkamlash, jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va davlat boshqaruvini shaffoflashtirishga xizmat qiladi. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu qadimiy nazariyalarni konkret siyosiy va huquqiy choralarga qanday aylantirish mumkinligini, hamda qaysi mexanizmlar samaraliroq ekanligini modellashga yo'naltirilishi lozim.

ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Habibi, M. (2024). Civil society in the Muslim world: Comparative perspectives. *Journal of Social Studies*, 12(2), 55–70.
2. Ismail, R., & Cahyo, H. (2018). Social control and political processes. *Asian Journal of Political Science*, 26(3), 321–336.
3. Umarov, M. M. (2023). O'zbekiston Respublikasida inson huquq va erkinliklarini ta'minlanishi. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(24), 358–362. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/1988>
4. Umarov, M. M., & Xabibullayeva, M. A. (2024). O'zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirishda jamoatchilik nazoratining rolini kuchaytirish. *Innovative Development in Educational Activities*, 3(13), 104–108. Retrieved from <https://researchweb.uz/index.php/idea/article/view/253>
5. Umarov, M. M., & Qosimov, J. S. (2025). Fuqarolik jamiyati va jamoatchilik nazoratining huquqiy asoslari. *Zenodo*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15034886>